

ΔΟΚΙΜΙΑ ΗΘΙΚΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΔΟΚΙΜΙΟ XXIII. - Το κριτήριο του γούστου*

Η μεγάλη ποικιλία του Γούστου¹ και των γνωμών που κυριαρχεί στον κόσμο είναι πάρα πολύ φανερή, για να μην έχει υποπέσει στην αντίληψη του καθενός. Άνθρωποι με τις πιο περιορισμένες γνώσεις είναι σε θέση να διαπιστώσουν διαφορές γούστου μέσα στο στενό κύκλο των γνωριμιών τους, ακόμη κι εκεί όπου τα άτομα έχουν ανατραφεί κάτω από το ίδιο καθεστώς και έχουν αφομοιώσει από νωρίς τις ίδιες προκαταλήψεις. Όσοι όμως μπορούν να διευρύνουν το οπτικό τους πεδίο, για να θεωρήσουν απομακρυσμένα έθνη και περασμένες εποχές, νιώθουν ακόμη περισσότερη έκπληξη μπροστά στη μεγάλη διάσταση και αντίθεση απόψεων. Έχουμε την τάση να αποκαλούμε *βάρβαρο* ο,τιδήποτε απομακρύνεται πολύ από το δικό μας γούστο και τη δική μας αντίληψη. Γρήγορα όμως ανακαλύπτουμε ότι μας ανταποδίδουν τον ίδιο χαρακτηρισμό. Έτσι τελικά η υπέρμετρη αλαζονεία και η έπαρσή μας κλονίζεται, όταν παρατηρούμε την ίδια σιγουριά σ' όλες τις πλευρές και διστάζουμε, ανάμεσα σε μια τέτοια σύγκρουση γνωμών,² να υποστηρίξουμε ανεπιφύλακτα τη δική μας.

Καθώς η ποικιλία αυτή του γούστου είναι φανερή και στον πιο επιπόλαιο ερευνητή, θα διαπιστώσουμε με την εξέταση ότι στην πραγματικότητα είναι πολύ μεγαλύτερη απ' όσο φαίνεται. Τα αισθήματα των ανθρώπων για το ωραίο και το άσχημο κάθε μορφής συχνά διαφέρουν, έστω κι αν τα εκφράζουν γενικά με τα ίδια λόγια. Υπάρχουν σε κάθε γλώσσα ορισμένοι όροι που η σημασία τους συνεπάγεται μομφή κι άλλοι πάλι, έπαινο· όλοι οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα, πρέπει να συμφωνούν στη χρήση τους. Υπάρχει απόλυτη ομοφωνία στην επιδοκιμασία της κομψότητας, της ορθότητας της έκφρασης, της απλότητας, της ζωντάνιας του ύφους, όπως και στην αποδοκιμασία του στόμ-

φου, της προσποίησης, της ψυχρότητας και της φεύτικης λάμψης. Όταν όμως οι κριτικοί φτάνουν σε ειδικά θέματα, αυτή η φαινομενική ομοφωνία εξαφανίζεται και τότε γίνεται αντιληπτό ότι είχαν προσδώσει στις εκφράσεις τους ένα πολύ διαφορετικό νόημα. Σ' όλες τις γνώμες και τις κρίσεις της επιστήμης³ συμβαίνει το αντίθετο: βλέπουμε ότι εκεί οι ατομικές διαφορές βρίσκονται πιο συχνά στα γενικά παρά στα επί μέρους και ότι στην πραγματικότητα είναι λιγότερες απ' όσο φαίνονται. Μια ερμηνεία των όρων συνήθως τερματίζει την αντιγωνμία και οι συζητητές μένουν έκπληκτοι διαπιστώνοντας ότι είχαν φιλονικήσει, ενώ κατά βάθος συμφωνούσαν στην κρίση τους.

Εκείνοι που θεμελίωσαν τις ηθικές αρχές πάνω στο συναίσθημα μάλλον παρά το λόγο,⁴ τείνουν να αντιλαμβάνονται την ηθική σύμφωνα με την προηγούμενη παρατήρηση και να ισχυρίζονται ότι, σε κάθε ζήτημα σχετικά με τη διαγωγή και τη συμπεριφορά, οι διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους είναι στην πραγματικότητα μεγαλύτερες απ' όσο φαίνονται με πρώτη ματιά. Είναι πράγματι φανερό ότι οι συγγραφείς κάθε έθνους και κάθε εποχής συμφωνούν στην επιδοκιμασία της δικαιοσύνης, της ανθρωπιάς, της μεγαλοψυχίας, της φρόνησης, της φιλαλήθειας και στην αποδοκιμασία των αντίθετων ιδιοτήτων. Βρίσκουμε ακόμη και ποιητές και άλλους συγγραφείς, από τον Όμηρο ως τον Fénelon,⁵ που τα έργα τους έχουν ως κύριο σκοπό να ευχαριστούν τη φαντασία, να διδάσκουν τα ίδια ηθικά παραγγέλματα και να αποδίδουν τον έπαινο και τη μομφή τους στις ίδιες αρετές και στις ίδιες κακίες. Αυτή η μεγάλη ομοφωνία συνήθως αποδίδεται στην επίδραση του κοινού λογικού. Χάρη σ' αυτό διατηρούνται σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις παρόμοιες γνώμες ανάμεσα στους ανθρώπους και προλαμβάνονται εκείνες οι αντιγωνμίες στις οποίες είναι εκτεθειμένες τόσο πολύ οι αφηρημένες επιστήμες. Εφόσον η ομοφωνία είναι πραγματική, η εξήγηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική. Πρέπει όμως ακόμη να παραδεχτούμε ότι ένα μέρος της φαινομενικής αρμονίας στα θέματα της ηθικής μπορεί να εξηγηθεί από την ίδια τη φύση της γλώσσας. Η λέξη *αρετή*, μαζί με τις αντίστοιχές της σε κάθε γλώσσα, συνεπάγεται έπαινο, ενώ η *κακία* φόγο. Κανείς λοιπόν, χωρίς την πιο φανερή και χτυπητή απρέπεια, δε θα μπορούσε να αποδώσει μειωτική σημασία σ' έναν όρο που, κατά γενική

παραδοχή, εννοείται με καλή σημασία ή να επαινέσει μια έκφραση, αν αυτή απαιτεί αποδοκιμασία. Τα γενικά παραγγέλματα του Ομήρου, εκεί όπου τα εκφέρει, δε θα αμφισβητηθούν ποτέ. Είναι όμως φανερό ότι, όταν απεικονίζει συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς και δίνει την εικόνα του ηρωισμού στο πρόσωπο του Αχιλλέα και της φρόνησης στο πρόσωπο του Οδυσσέα, παριστάνει τον Αχιλλέα με πολύ περισσότερη σκληρότητα και τον Οδυσσέα με πολύ περισσότερη πανουργία και δόλο απ' όσο θα μπορούσε να παραδεχτεί ένας Fénelon. Ο σοφός Οδυσσέας, σύμφωνα με τον Έλληνα ποιητή, φαίνεται να ευχαριστείται με φέματα και με πλάσματα της φαντασίας και τα χρησιμοποιεί συχνά χωρίς καμιά ανάγκη ή ακόμη και όφελος. Αλλά ο περισσότερο διστακτικός γιος του, σύμφωνα με το Γάλλο επικό συγγραφέα,⁶ εκθέτει τον εαυτό του στους πιο άμεσους κινδύνους, για να μην απομακρυνθεί από την αυστηρή γραμμή της αλήθειας και της φιλαλήθειας.

Οι θαυμαστές και οπαδοί του Κορανίου μένουν προσηλωμένοι στις εξαίρετες ηθικές εντολές που είναι διασπαρμένες σ' όλη την έκταση αυτού του παράλογου και εξωφρενικού έργου. Αλλά θα πρέπει να υποθέσουμε ότι οι αραβικές λέξεις που αντιστοιχούν στις αγγλικές: αμεροληψία, δικαιοσύνη, εγκράτεια, πραότητα, ευσπλαχνία, ήταν τέτοιες που, από τη συνεχή χρήση της γλώσσας, έπρεπε πάντοτε να λαμβάνονται με καλή σημασία. Θα 'δειχνε κανείς λοιπόν τη μεγαλύτερη άγνοια, όχι τόσο των ηθικών θεμάτων αλλά της γλώσσας, αν τα ανέφερε μαζί με άλλα επίθετα, εκτός από εκείνα που συνεπάγονται έπαινο και επιδοκιμασία. Θα μπορούσαμε όμως να ξέρουμε αν ο υποτιθέμενος προφήτης είχε πράγματι φτάσει σε μια σωστή αντίληψη των ηθικών πραγμάτων; Ας παρακολουθήσουμε τη διήγησή του. Γρήγορα διαπιστώνουμε ότι αποδίδει έπαινο σε τέτοιες περιπτώσεις προδοσίας, απανθρωπιάς, σκληρότητας, εκδικητικότητας και φανατισμού, που είναι εντελώς ασυμβίβαστες με μια πολιτισμένη κοινωνία. Δε φαίνεται να υπάρχει εκεί καμιά προσήλωση σε οποιονδήποτε σταθερό κανόνα δικαίου. Κάθε πράξη κατηγορείται ή επαινείται, μόνον εφόσον είναι ευεργετική ή επιζήμια στους πραγματικούς πιστούς.

Δεν έχει παρά ελάχιστη αξία στην ηθική το να θεσπίζει κανείς αληθινά και γενικά παραγγέλματα. Όποιος συνιστά ηθικές αρετές στην

πραγματικότητα δεν προσφέρει τίποτα περισσότερο απ' ό,τι σημαίνουν οι ίδιοι οι όροι. Οι άνθρωποι που ανακάλυψαν τη λέξη *φιλανθρωπία* και τη χρησιμοποίησαν με καλή σημασία, δίδαξαν πολύ σαφέστερα και αποτελεσματικότερα την εντολή να είσαι *φιάνθρωπος* απ' όσο οποιοσδήποτε υποτιθέμενος νομοθέτης ή προφήτης, που θα εισήγε ένα τέτοιο αξίωμα στα κείμενά του. Λιγότερο απ' όλες τις εκφράσεις κινδυνεύουν να παρανοηθούν ή να παρερμηνευθούν εκείνες που η σημασία τους συνεπάγεται και ένα βαθμό αποδοκimasίας ή επιδοκimasίας.

Είναι φυσικό να αναζητούμε ένα *Κριτήριο του Γούστου*· έναν κανόνα με τον οποίο να μπορούν να συμφωνήσουν οι διάφορες αντιλήψεις των ανθρώπων ή τουλάχιστο μια δεδομένη απόφαση, που να επιβεβαιώνει μια αντίληψη και να καταδικάζει μια άλλη.

Υπάρχει ένα είδος φιλοσοφίας⁷ που αποκλείει κάθε ελπίδα επιτυχίας σε μια τέτοια προσπάθεια και εκθέτει την άποψη ότι είναι αδύνατο να καταλήξουμε σε οποιοδήποτε κριτήριο του γούστου. Η διαφορά, σύμφωνα με την άποψη αυτή, ανάμεσα στην κρίση και στο συναίσθημα είναι πολύ μεγάλη. Κάθε συναίσθημα είναι ορθό, γιατί το συναίσθημα δεν αναφέρεται σε τίποτε άλλο πέρα από τον εαυτό του και είναι πάντοτε πραγματικό, κάθε φορά που το νιώθει κανείς. Όλες όμως οι κρίσεις της νόησης δεν είναι ορθές, γιατί αναφέρονται σε κάτι έξω από τον εαυτό τους, δηλαδή σε κάτι το πραγματικό· έτσι δεν είναι πάντα σύμφωνες με το κριτήριο αυτό. Ανάμεσα σε χίλιες διαφορετικές γνώμες που μπορούν να έχουν διαφορετικά άτομα για το ίδιο θέμα, υπάρχει μια και μοναδική που είναι ορθή και αληθινή. Η μόνη δυσκολία έγκειται στο να την καθορίσουμε και να την επιβεβαιώσουμε. Αντίθετα χίλια διαφορετικά συναίσθημα που διηγείρε το ίδιο αντικείμενο είναι όλα ορθά. Γιατί κανένα συναίσθημα δεν αντιπροσωπεύει αυτό που πραγματικά βρίσκεται μέσα στο αντικείμενο. Απλώς δείχνει μια ορισμένη συμφωνία ή σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο και στην ειδική κατασκευή ή τις λειτουργίες του νου. Εάν δεν υπήρχε στην πραγματικότητα αυτή η συμφωνία, δε θα ήταν ποτέ δυνατό να υπάρχει και το συναίσθημα. Η ομορφιά δεν είναι μια ποιότητα μέσα στα ίδια τα πράγματα· υπάρχει απλώς μέσα στο πνεύμα που τα θεωρεί και κάθε πνεύμα αντιλαμβάνεται μια διαφορετική ομορφιά.⁸ Μπορεί ακόμη ένα άτομο να αντιληφθεί το άσχημο, εκεί όπου ένα

άλλο αντιλαμβάνεται το ωραίο. Κάθε άτομο λοιπόν θα έπρεπε να αποδέχεται τη δική του αντίληψη, χωρίς να έχει την αξίωση να προσαρμόζει τις αντιλήψεις των άλλων στις δικές του. Το να αναζητά κανείς το αληθινά ωραίο ή το αληθινά άσχημο είναι μια τόσο μάταιη αναζήτηση, όσο όταν επιδιώκει να καθορίσει το αληθινά γλυκό ή το αληθινά πικρό. Ανάλογα με τη διάθεση των οργάνων, το ίδιο αντικείμενο μπορεί να είναι και γλυκό και πικρό μαζί κι έτσι η παροιμία σωστά έκρινε ότι είναι ανώφελο να λογομαχεί κανείς για τα γούστα.⁹ Είναι λοιπόν πολύ φυσικό, και μάλιστα αρκετά αναγκαίο, να επεκτείνουμε αυτό το αξίωμα και στο πνευματικό, εκτός από το φυσικό, γούστο.¹⁰ Κι έτσι ο κοινός νους,¹¹ που τόσο συχνά έρχεται σε σύγκρουση με τη φιλοσοφία, ιδιαίτερα με το σκεπτικισμό, να που παρουσιάζεται έστω και σε μια περίπτωση να συμφωνεί, εκφράζοντας την ίδια γνώμη μ' αυτήν.

Για να γίνει βέβαια το αξίωμα αυτό παροιμία, φαίνεται πως έχει επικυρωθεί από τον κοινό νου· υπάρχει, ωστόσο, και μια μορφή κοινής λογικής που έρχεται σε αντίθεση μ' αυτό ή, τουλάχιστον, χρησιμεύει στο να το τροποποιεί περιορίζοντάς το. Όποιος θα ισχυριζότανε ότι υπάρχει ισάξια μεγαλοφυΐα και κομψότητα στον Ogilby και στον Milton ή στον Bunyan και τον Addison θα θεωρούνταν ότι δεν υποστηρίζει μικρότερη παραδοξολογία απ' ό,τι αν είχε ισχυριστεί πως ένας λοφίσκος είναι το ίδιο ψηλός όσο η Teneriffe¹² ή ένα τέλμα το ίδιο εκτεταμένο όσο ο ωκεανός. Αν και μπορεί να βρεθούν πρόσωπα που προτιμούν τους πρώτους συγγραφείς, κανείς δε δίνει σημασία σ' ένα τέτοιο γούστο, και μάλιστα δηλώνουμε χωρίς δισταγμό ότι η γνώμη αυτών των δήθεν κριτικών είναι παράλογη και γελοία. Η αρχή της φυσικής ισοδυναμίας του γούστου ξεχνιέται τότε εντελώς. Ενώ τη δεχόμαστε σε ορισμένες περιπτώσεις που τα αντικείμενα μοιάζουν να είναι σχεδόν τα ίδια, δίνει την εντύπωση μιας απίστευτης παραδοξολογίας ή μάλλον ενός ολοφάνερου παραλογισμού, όταν συγκρίνονται τόσο δυσανάλογα αντικείμενα.

Είναι φανερό ότι κανένας από τους κανόνες της σύνθεσης δεν καθορίζεται με *a priori* συλλογισμούς· ούτε μπορεί να θεωρηθεί σαν τα αφηρημένα συμπεράσματα της νόησης που προκύπτουν από τη σύγκριση εκείνων των καθιερωμένων σχημάτων και σχέσεων ιδεών, των αιώνιων και αμετάβλητων. Η βάση τους είναι η ίδια με τη βάση όλων των πρα-

κτικών επιστημών, δηλαδή η εμπειρία.¹³ Και δεν είναι τίποτε άλλο από γενικές παρατηρήσεις σχετικά με ό,τι έχει φανεί ότι αρέσει καθολικά σ' όλες τις χώρες και τις εποχές.¹⁴ Πολλές από τις ομορφιές της ποίησης, και της τέχνης του λόγου ακόμη, στηρίζονται πάνω σε πλασματικά και μυθικά στοιχεία, σε υπερβολές, μεταφορές και σε μια κακή χρήση ή διαστροφή της φυσικής σημασίας των όρων. Το να ελέγχουμε κάθε άλμα της φαντασίας και να ανάγουμε κάθε έκφρασή της σε γεωμετρική αλήθεια και ακρίβεια θα ήταν ό,τι πιο αντίθετο υπάρχει στους νόμους της κριτικής,¹⁵ γιατί κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε ένα έργο που έχει αποδειχτεί από τη γενική πείρα το πιο ανούσιο και δυσάρεστο. Αλλά παρόλο που η ποίηση δεν μπορεί ποτέ να υποταχθεί στην απόλυτη αλήθεια, πρέπει να περιορίζεται από τους κανόνες της τέχνης, που ένας συγγραφέας ανακαλύπτει με τη μεγαλοφυΐα του ή την παρατήρηση. Αν άρεσαν ορισμένοι απρόσεχτοι ή αμέθοδοι συγγραφείς, δεν άρεσαν γιατί παρέβησαν τους κανόνες και την τάξη, αλλά παρόλο που το έκαναν. Κατείχαν άλλες αρετές που ήταν σύμφωνες με τις απαιτήσεις της σωστής κριτικής και, με τη δύναμη των αρετών αυτών, μπόρεσαν να ξεπεράσουν τη μομφή και να δώσουν στο πνεύμα μια ικανοποίηση ανώτερη από την απέχθεια που προκαλούσαν τα φεγάδια τους. Ο Ariosto ευχαριστεί· όχι όμως με τις τερατώδεις και απίθανες συλλήψεις της φαντασίας του, με το περιέργο κράμα του σοβαρού και του κωμικού του ύφους, με την έλλειψη συνοχής στις ιστορίες του ή με τις συνεχείς διακοπές στη διήγησή του. Γοητεύει με τη δύναμη και τη σαφήνεια της έκφρασής του, με την ετοιμότητα και την ποικιλία των ευρημάτων του, με τις φυσικές απεικονίσεις των παθών, ιδίως της ευθυμίας και του έρωτα. Κι αν ακόμη τα ελαττώματά του μειώνουν την ικανοποίησή μας, δεν μπορούν, ωστόσο, να την καταστρέφουν εντελώς. Αν η ευχαρίστησή μας προήλθε πράγματι από εκείνα τα μέρη του ποιήματός του που τα ονομάζουμε ελαττωματικά, αυτό δε θα ερχόταν σε αντίθεση με την κριτική γενικά, αλλά μόνο μ' εκείνους τους ειδικούς κανόνες της κριτικής που θα καθιέρωναν κάτι τέτοια στοιχεία ως ελαττωματικά και που θα τα παρουσίαζαν ως άξια γενικής αποδοκιμασίας. Αν βρίσκουμε ότι ευχαριστούν, δεν μπορεί να είναι ελαττωματικά, όσο κι αν είναι αναπάντεχη και ανεξήγητη η ευχαρίστηση που προκαλούν.